

Володимир КУЛІКОВ

Ploky, Serhii. *Chernobyl: The History of a Nuclear Catastrophe.*
New York: Basic Books, 2018.

*Володимир Куліков – кандидат історичних наук, запрошений викладач
Центрально-Європейського університету в Будапешті.*

На основі широкої джерельної бази, що містить спогади сучасників, пресу, архівні матеріали спецслужб тощо, Сергій Плохій написав історичний трилер про людей, чії долі пов'язані з аварією на Чорнобильській АЕС 26 квітня 1986 р. Книга показує драматичні історії ліквідаторів – учених, інженерів, політиків, пожежних і солдатів, які героїчно гасили ядерне пекло.

Історію катастрофи Плохій починає з XXVII з'їзду КПРС, під час якого багато говорилось про перспективи економічного розвитку СРСР. Економічний ривок, на котрий розраховував Михайло Горбачов, обраний за рік до того Генеральним секретарем ЦК КПРС, значною мірою пов'язувався з розвитком атомної енергетики. Плохій показує загальне зачарування атомною енергетикою: усі марили атомом. Регіональні економічні еліти хотіли будувати атомні реактори у своїх республіках, бо це означало інвестиції з центру.

Решта книги – історія розчарування в атомі, яке відбувається через стадії переживання трагедії, що їх описала психологиня Елізабет Кюблер-Росс: заперечення, гнів, компроміс, депресія, прийняття. Віра в безпеку мирного атома була такою всеосяжною, що навіть коли інженери на власні очі бачили розкидане паливо навколо четвертого енергоблока, вони відмовлялись вірити у вибух реактора. Науковці змогли переконати суспільство (і самих себе), що атомні реактори безпечні, «як самовар», і що їх можна встановлювати навіть на Червоній площі. Розбираючи безпосередні причини аварії, Плохій зазначає, що інженери ЧАЕС 26 квітня 1986 р. порушили протокол під час тестування турбіни. Але вони вірили, що безпека ректора стовідсоткова і що завжди можна натиснути на кнопку, яка «вимкне» реактор. Парадоксальною видається ситуація, що країна, яка так багато готувалася до ядерної війни, на практиці виявилась безпорадною перед ядерною катастрофою, спричиненою техногенним чинником. Від-

сутність дозиметрів, чітко вироблених планів щодо дій у разі позаштатних ситуацій тощо додали до наслідків аварії. Ліквідацію фактично здійснювали в ручному режимі.

Завершує книгу Сергій Плохій питанням: чи можливе повторення катастрофи, подібної чорнобильській, сьогодні? Рівень безпеки на сьогоднішніх атомних електростанціях такий, про який інженери 1986 р. могли тільки мріяти. Але теракти, хакерські атаки, землетруси та інші антропо- чи природні катаклізми становлять потенційну загрозу. Особливо небезпечною є атомна енергетика у політично нестабільних регіонах, схильних до встановлення автарктичних режимів, лідери яких пріоритетною вважають безпеку свого режиму замість екологічної. Плохій упевнений, що світ не може собі дозволити ще однієї катастрофи, подібної Чорнобильській. Тому він закликає всіх осіб, причетних до політичних рішень, засвоїти урок з того, що трапилось у Чорнобилі 26 квітня 1986 р. Автор зазначає, що сьогоднішній високотехнологічний саркофаг над четвертим реактором символізує провал ідеологічної та політичної системи, побудованої в Радянському Союзі. Але це також попередження для суспільств, які ставлять військові або економічні цілі вище за екологічну безпеку і здоров'я людей.

Авторська позиція виглядає зваженою. У книзі немає абсолютно «поганих хлопців». Автор намагається зрозуміти причини дій або бездіяльності головних акторів. Хтось боявся спровокувати паніку, хтось бачив катастрофічні економічні наслідки згорання атомної програми. Плохій показує партійних начальників та вищих управителів станції, що буквально фізично долучились до ліквідації наслідків ціною власного здоров'я. Чимало причетних до катастрофи високопосадовців самі стали її жертвами, отримавши високі дози радіації. Ба більше, навіть коли вони вже знали про небезпеку, то готові були ризикувати власним здоров'ям і здоров'ям своїх дітей та онуків, з'явившись на першотравневому параді. Вони розуміли, що радіація знищує всіх, попри партійний стаж. Але страх піти проти системи, поставити під сумнів «ціну» й викликати невдоволення московського начальства був вищим за страх перед атомом. Суспільний порядок в ієрархії радянських цінностей був поставлений вище за життя і здоров'я громадян.

Інша сумна історія – як відбувалась комунікація з власним населенням. Відкрито про катастрофу радянські медіа почали говорити під тиском Заходу. Намагаючись зберегти хорошу міну за поганої гри, вони від повного замовчування перейшли до політики обережної напівправди. Михайло Горбачов був дуже чутливий до свого образу за кордоном, і йому не подобалась хвиля критики на Заході. Демонструючи свою часткову відкритість, Горбачов намагався покращити іміджеві стосунки із Заходом.

Цінним елементом книги Сергія Плохія є розкриття механізму функціонування радянської економіки через історію катастрофи на окремому радянському підприємстві. Економічні історики написали так багато про вади радянської економічної системи, що іноді дивним видається, що там взагалі щось працювало. Книга Плохія допомагає зрозуміти управлінські практики,

а також систему мотивації праці на радянських підприємствах. У книзі можна знайти багато сюжетів про особливу управлінську культуру радянських управителів у «стилі мачо». Між тим Плохій показує, як після інциденту радянські управителі й бюрократи почали робити те, чого партія навчала їх десятиріччями: уникати відповідальності, перекладаючи її на вищого начальника. Вони всі боялися бути обвинувачені в поширенні паніки.

Зіставлення управлінських практик до і після катастрофи наочно демонструє підручникову тезу про ефективність радянської економіки для вирішення мобілізаційних завдань та її незграбність у виконанні завдань повсякденних. Неспроможний гарантувати безпеку ядерної енергетики, авторитарний радянський режим виявився надзвичайно ефективним у мобілізації ресурсів для подолання наслідків катастрофи. Сучасники відзначали, що в мобілізаційному режимі рішення приймали неймовірно швидко: однієї ночі та телефонного дзвінка було достатньо для того, на що раніше потрібні були місяці. Очільники ліквідації аварії вирішили вдатись до капіталістичних мотивацій і за згодою московського керівництва пропонували ліквідаторам автомобілі та квартири для їхніх родин. Але і без цього добровольців та ентузіазму не бракувало. Хоча ліквідатори розуміли ризик, загальним гаслом стало «Хто, якщо не ми?».

Не менш цікавим видається невеликий сюжет про взаємодію ЧАЕС як містотвірного підприємства та залежного від нього міста Прип'ять. Плохій описує життя 50 000 будівників та співробітників станції в цьому корпоративному місті. Автор показує умовність розмежування підприємства та міста, коли йшлося про ресурси та владні повноваження. Директору ЧАЕС доводилось постійно вирішувати завдання будівництва й утримання соціальної інфраструктури міста від доріг до басейну й льодового катка.

Книга Сергія Плохія розкриває складний механізм взаємин між союзним центром і республіканською владою. Наприклад, автор звертає увагу на такий промовистий факт: український прем'єр Олександр Ляшко, який 1986 р. очолив Республіканську урядову комісію з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, дізнався про аварію від московських чиновників. Плохій зазначає, що підпорядкування Москві було невід'ємною частиною історичної ДНК української політичної еліти. Українські чиновники відклали публічні оголошення про загрозу здоров'ю населення республіки і применшували серйозність екологічного впливу радіації, оскільки боялися отримати догану від московських керівників комуністичної партії. Ба більше, вони вирішили виконувати урядові квоти на сільськогосподарське виробництво в сильно забруднених районах. Пізніше між центральною та республіканською владою почалось перекладання відповідальності одна на одну. Московські урядовці неофіційно нарікали що, мовляв, це «хохли підірвали реактор», а українські управителі вважали винними центральну владу, оскільки ЧАЕС була московським проектом.

Сергій Плохій показує, як Чорнобильська катастрофа стала каталізатором національного руху в УРСР. Автор простежує зародження екоактивізму і його

перетворення на еконаціоналізм – політичний рух, чії керівники пов'язували питання захисту навколишнього середовища з етнонаціональними програмами, представляючи свої республіки як головні жертви екологічної політики центру. При цьому автор критичний до цих акторів. Він звертає увагу, що чимало радикальних еконаціоналістів до Чорнобильської трагедії прославляли «безпечний мирний атом» у своїх літературних творах. Плохій послідовно відзначає, як чорнобильську карту розігрували в політичній грі на зламі 1980–90-х років. Хіба що в останніх параграфах автор надто сфокусований на українських подіях. Сюжети про використання чорнобильської проблеми у політичних баталіях в Білорусі та Росії згадано фрагментарно.

З 1991 р. під тиском популістів різного політичного забарвлення молодий український уряд узяв на себе соціальні зобов'язання щодо жертв та постраждалих від аварії на ЧАЕС, які не мав можливостей виконати. У середині 1990-х років 5 % українського бюджету було виділено на фінансування проєктів, пов'язаних із наслідками аварії на Чорнобильській АЕС, і 65 % ресурсів соціального забезпечення були спрямовані на надання допомоги 3,3 мільйонам громадян, які постраждали від аварії. Зрештою, коли уряд зрозумів, що без ядерної енергетики слабкій українській економіці не вижити, еконаціоналізм поступився ядерному націоналізму.

Книга Сергія Плохія є комплексною історією Чорнобильської трагедії та суспільства, яке мало долати її наслідки. Книга є гарним прикладом зваженості сюжетів: технічна, політична, економічна складові переплітаються із персональними історіями людей, причетних до ліквідації аварії. Хіба що хотілося би бачити більше сюжетів про культурні наслідки аварії на Чорнобильській АЕС. Плохій показує, як чорнобильська тематика відобразилась в українській літературі, мимохідь згадує комп'ютерні ігри, основані на чорнобильських сюжетах. Але ж до чорнобильської тематики звертались багато режисерів, музикантів, літераторів та художників і поза межами України.

Плохій показує історії осіб, залучених до будівництва підприємства, ліквідації аварії, а також постраждалих від її наслідків. Книга наповнена образами людей – починаючи від драматичної історії родини директора ЧАЕС Віктора Брюханова до священника отця Леоніда з села Красне поблизу Чорнобиля, якому один із партійних чиновників обіцяв випити чарку разом після повернення з евакуації, «коли все завершиться». Хіба що останній (шостий) розділ «Новий день» видається більш сухим: там менше персональних історій, він більше насичений загальноісторичними подіями.

Книга написана простою прозою, читається легко й захопливо. Автор – майстерний оповідач. Він вдається до таких методів, як асинхронність сюжетів, зміна темпу розповіді, деталізація головних сюжетів і схематичність контекстуальних. Визнанням високої літературної якості книги Сергія Плохія стало присудження їй 2018 р. британської літературної премії *Baillie Gifford Prize* з понад 200 інших книг-претендентів. Фіамметта Рокко, голова комітету суддів премії, сказала про книжку Плохія: «Страшна історія про політичний цинізм і наукове невігластво, в якій світ врятували лише героїзм і удача».